

DOI 10.5281/zenodo.19551820

Link: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19551820>

КӘРХАНАНЫҢ ФИНАНСЛЫҚ ТУРАҚЛЫЛЫҒЫ ТӘМИЙНЛЕҮДЕ ПУЛ-КРЕДИТ ИНСТРУМЕНТЛЕРИНЕН ПАЙДАЛАНЫҮДЫ ЖЕТИЛИСТИРИҮ

Баймуратова М.М.
ТМЭУ докторанты
EMU University ассистенты

Аннотация: В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты обеспечения финансовой устойчивости предприятия в условиях рыночной экономики. Раскрыта сущность финансовой устойчивости как важнейшей экономической категории, характеризующей способность предприятия выполнять свои обязательства, поддерживать непрерывность производственного процесса и обеспечивать долгосрочное развитие. Особое внимание уделено системе финансовых показателей, используемых для оценки устойчивости, включая показатели ликвидности, финансовой независимости, структуры капитала, рентабельности и денежных потоков. Проанализированы внутренние и внешние факторы, влияющие на финансовую устойчивость предприятия. Обоснована роль денежно-кредитных инструментов в обеспечении устойчивости, включая процентные ставки, банковское кредитование и механизмы регулирования ликвидности. Сделан вывод о необходимости комплексного подхода к управлению финансовой устойчивостью предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, предприятие, ликвидность, платежеспособность, финансовая независимость, структура капитала, денежные потоки, рентабельность, кредитная политика, денежно-кредитные инструменты, банковские кредиты, макроэкономические факторы, управление финансами

Аннотация: Мақолада бозор иқтисодиёти шароитида корхонанинг молиявий барқарорлигини таъминлашнинг назарий ва амалий жиҳатлари ёритилган. Молиявий барқарорлик корхонанинг ўз мажбуриятларини ўз вақтида бажариши, ишлаб чиқариши жараёнининг узлуксизлигини таъминлаш ва узоқ муддатли ривожланиш қобилиятини ифодаловчи муҳим иқтисодий категория сифатида талқин этилган. Шунингдек, барқарорликни баҳолашда қўлланиладиган молиявий кўрсаткичлар тизими, жумладан ликвидлик, молиявий мустақиллик, капитал тузилмаси, рентабеллик ва пул оқимлари таҳлил қилинган. Корхона молиявий барқарорлигига таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар кўриб чиқилган. Пул-кредит инструментларининг аҳамияти, жумладан фоиз ставкалари, банк кредитлари ва ликвидликни тартибга солиш механизмлари асослаб берилган. Хулоса сифатида молиявий барқарорликни таъминлашда комплекс ёндашув зарурлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: молиявий барқарорлик, корхона, ликвидлик, тўлов қобилияти, молиявий мустақиллик, капитал тузилмаси, пул оқимлари, рентабеллик, кредит сиёсати, пул-кредит инструментлари, банк кредитлари, макроиқтисодий омиллар, молиявий бошқарув

Базар экономикасы шэраятинда кэрханалардың турақлы ислеуи, бэсекиге шыдамлылығы хэм узақ мүддетли раўажланыўы, ең дэслеп, олардың финанслық жағдайы менен тиккелей байланыслы болып, бул жағдайды көрсетиўши ен әҳмийетли экономикалық категориялардан бири финанслық турақлылық есапланады. Финанслық турақлылық кэрхананың сыртқы хэм ишки экономикалық өзгерислер шэраятинда миннетлемелерин өз ўақтында орынлай

алыў, өндирис процесин үзликсиз даўам еттириў хэм де өз раўажланыўын финанслық жақтан тәмийинлеў қәбилетин билдиреди.

Экономикалық әдебиятларда финанслық турақлылық түсинигине түрлише анықламалар хэм түсиндирмелер берилген. Атап айтқанда, айырым илимпазлар финанслық турақлылықты кәрхананың активлери хэм миннетлемелери ортасындағы тең салмақлылық сыпатында қараса, басқалар оны кәрхананың өз қаржылары есабынан жумысты қаржыландырыў дәрежеси менен байланыстырады. Улыўма алғанда, финанслық турақлылық - бул кәрхананың төлеў қәбилети, ликвидлиги, финанслық ғәрезсизлиги хэм рентабеллигиниң турақлы ҳалатта сақланыўы болып табылады.⁵

Финанслық турақлылықты баҳалаўда бир қатар финанслық көрсеткишлер системасынан пайдаланылады. Бундай көрсеткишлерге, ең дәслеп, ликвидлилик коэффициентлери, финанслық ғәрезсизлик (автономия) коэффициенти, қарыз хэм өз қаржылары қатнасы, айланба қаржылар менен тәмийинленгенлик дәрежеси, пул ағымларының турақлылығы сыяқлы көрсеткишлер киреди. Бул көрсеткишлер кәрхананың қысқа хэм узақ мүддетли миннетлемелерди орынлаў қәбилетин, сыртқы қаржыландырыўға (қарыз қаржыларына) байланыслылық дәрежесин хэм де инвестициялық өзине тартыўшаңлығын сәўлелендиреди.⁶

Кәрхананың финанслық турақлылығын баҳалаў процесинде финанслық көрсеткишлер системасынан пайдаланылады. Бул көрсеткишлер кәрхананың финанслық жағдайын хәр тәрәплеме көрсетип, оның төлеў қәбилети, ликвидлилик дәрежеси, финанслық еркинлиги хэм раўажланыў потенциалын анықлаў имкәниятын береді. Әмелиятта қолланылатуғын тийкарғы көрсеткишлер төмендегилерден ибарат.

Ең биринши нәўбетте, **ликвидлилик** көрсеткишлери финанслық турақлылықты баҳалаўда үлкен әҳмийетке ийе. Ликвидлилик кәрхананың қысқа мүддетли миннетлемелерин өз ўақтында орынлай алыў қәбилетин билдиреди. Ағымдағы ликвидлилик коэффициенти айланба активлердиң ағымдағы миннетлемелерге қатнасы арқалы анықланады хэм кәрхананың қысқа мүддетли төлеў қәбилетин баҳалаўда қолланылады.

$$\text{Current Ratio} = \frac{\text{Current Assets}}{\text{Current Liabilities}}$$

Бул жерде:

Current Ratio - ағымдағы ликвидлилик

Current Assets - айланба активлер, нақ пул қаржылары, банк есап бетлери, дебитор қарыздарлық, товар-материаллық запаслар хэм басқа тез айланыўшы активлер;

Current Liabilities - ҳәзирги миннетлемелер, қысқа мүддетли кредитлер, кредитор қарыздарлық, салық хэм басқа төлем миннетлемелери.

⁵ Brealey R., Myers S., Allen F. *Principles of Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2020.

⁶ Ross S., Westerfield R., Jordan B. *Fundamentals of Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2021.

Бул көрсеткиштин нормадан төмен болыуы айланыс қаржыларының жетіспеушілігін, ал жоқары болыуы ресурстардан нәтижесіз пайдаланылып атырғанын көрсетиуі мүмкін.⁷

Экономикалық теория хәм халық аралық финанслық әмелиятта әмелдеги ликвидлилік коэффициентиниң нормативлик дәрежеси төмендегише белгиленеди:

1,5 - 2,5 → оптимал (норматив) дәреже.

< 1,0 → ликвидлиги төмен, төлеу қәбилети төмен;

> 3,0 → ресурстардан нәтижесіз пайдаланыу итималы жоқары.

Ликвидлилік көрсеткишлериниң және бир әхмийетли түри - тез (қысқа) ликвидлилік коэффициенти болып, ол резервлерди есапқа алмастан кәрхананың қарызларын қаплау имкәниятын бахалайды. Бул көрсеткиш әсиресе санаат кәрханалары ушын әхмийетли болып, айланба активлердиң реал ликвид бөлеги тийкарында төлеу қәбилетин анықлау имкәниятын береді.

Абсолют ликвидлилік коэффициенти болса кәрхананың нақ пул қаржылары хәм оларға теңлестирілген активлер есабынан ағымдағы миннетлемелерди қаплау дәрежесин көрсетеди. Бул көрсеткиш кәрхананың айрықша жағдайлардағы финанслық турақлылығын бахалауда қолланылады.

Финанслық турақлылықты бахалауда финанслық фәрезсизлик (автономия) коэффициенти айрықша әхмийетке ийе. Ол кәрхана активлеринде өз қаржыларының үлесин көрсетип, сыртқы қарыз қаржыларына байланыслылық дәрежесин анықлайды. Бул коэффициентниң жоқары болыуы кәрхананың кредиторлар алдында турақлылығын, инвестициялық тартымлылығын хәм де финанслық рисклердиң төмен дәрежесин билдиреди.⁸

Соның менен бирге, қарыз хәм өз қаржылары қатнасы кәрхананың финанслық рисклерин бахалауда қолланылады. Қарыз қаржыларының артықша үлеси финанслық турақлылықты төменлетіуі, процент төлемлери арқалы финанслық басымды арттырыуы мүмкін. Сол себепли бул көрсеткиш кәрхананың кредит сиясаты нәтижелілігін анализлеуде әхмийетли есапланады.

Кәрхананың финанслық турақлылығын тәмийинлеуде айланба қаржылар менен тәмийинленгенлик коэффициенти де үлкен әхмийетке ийе. Ол кәрхананың айланба активлери өз қаржылары есабынан қаншелли қаржыландырылып атырғанлығын көрсетеди. Бул көрсеткиш өндирис процесиниң үзликсизлігін тәмийинлеу, дебитор хәм кредитор қарыздарлықты нәтижели басқарыу көз қарасынан әхмийетли болып есапланады.⁹

Пул ағымлары көрсеткишлери финанслық турақлылықты бахалауда айрықша орын тутады. Операциялық хызметтен алынатуғын пул ағымларының турақлы болыуы кәрхананың өз миннетлемелерин қарыз қаржыларысыз орынлау

⁷ Brigham E., Houston J. *Fundamentals of Financial Management*. — Cengage, 2020.

⁸ Brealey R., Myers S., Allen F. *Principles of Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2021.

⁹ Ross S., Westerfield R., Jordan B. *Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2020.

имкәниятын асырады. Пул ағымларының унамсыз болыуы болса ликвидлилик машқалаларына алып келиуі мүмкин.

Сондай-ақ, рентабеллик көрсеткішлери де финанслық турақлылықты комплексли баҳалауда әҳмийетли есапланады. Активлер рентабеллиги, өз капитал рентабеллиги хәм сатыу рентабеллиги кәрхананың ресурслардан пайдаланыу нәтийжелилигин көрсетеди. Рентабелликтің турақлы өсиуі финанслық турақлылықтың беккемлениуін тәмийинлейди.

Жоқарыда келтирилген көрсеткішлер системасы кәрхананың финанслық турақлылығын комплексли баҳалау имкәниятын береді. Олардың хәр бири өз алдына әҳмийетке ийе болып, өз ара байланыслы ҳалда анализленгенде ғана кәрхананың реал финанслық жағдайын анық көрсетеди. Бул көрсеткішлер пул-кредит инструментлери арқалы қаржыландыру қарарларын қабыл етиуде, кредит жүгин оптималластыруда хәм кәрхананың узақ мүддетли турақлы раўажланыу стратегиясын ислеп шығыуда әҳмийетли илимий-әмелий әҳмийетке ийе.

Кәрхананың финанслық турақлылығы көп қырлы экономикалық категория болып, ол түрли факторлар тәсири астында қәлиплеседи.

Финанслық турақлылыққа тәсир етиуши факторлар ишки хәм сыртқы факторларға бөлинеди. Ишки факторлар қатарына өндирис қәрежетлерин басқару, активлер структурасы, пул ағымларын режелестиру, дебиторлық хәм кредиторлық қарыздарлықты нәтийжели басқару киреди. Сыртқы факторлар болса макроэкономикалық орталық, инфляция дәрежеси, процент ставкалары, салық сиясаты, сондай-ақ, пул-кредит сиясаты менен байланыслы процесслерди өз ишине алады. Әсиресе, пул-кредит сиясаты өз инструментлери арқалы кәрханалардың финанслық турақлылығына тууры емес, бирақ күшли тәсир көрсетеди. Ишки факторлар кәрхана хызметиниң өзи менен байланыслы болса, сыртқы факторлар кәрхана қадағалауынан сыртта болған макроэкономикалық хәм институционал орталық пенен белгиленеди.

Ишки факторлар кәрхананың финанслық турақлылығын тәмийинлеуде шешиуши әҳмийетке ийе болып, олар кәрхана басшылары тәрәпинен тиккелей басқарылуы мүмкин. Бундай факторларға, ең дәслеп, активлер хәм капитал структурасы киреди. Кәрхананың активлери қурамында айланба хәм узақ мүддетли активлер ортасындағы теңсалмақлылық, олардың ликвидлилик дәрежеси финанслық турақлылыққа тиккелей тәсир көрсетеди. Айланба активлердиң жетерли болыуы өндирис процесиниң үзликсизлигин тәмийинлейди, ликвидликти арттырады хәм төлеу қәбилетин беккемлейди.

Ишки факторлар қатарында капитал структурасы айрықша орин тутады. Өз қаржылары хәм қарыз қаржылары арасындағы дурыс қатнас кәрхананың финанслық бийғәрезлигин тәмийинлейди. Қарыз қаржыларының артықша үлеси процент төлемлери арқалы финанслық басымды күшейтеди хәм финанслық қәуиплерди арттырады. Соның менен бирге, қарыз қаржыларынан нәтийжели пайдаланыу инвестициялық жеделликти арттыру хәм рентабелликти жоқарылату имкәниятын береді.

Финанслық турақлылыққа тәсир етиўши әҳмийетли ишки факторлардан және бири - пул ағымларын басқарыў нәтийжелилиги болып есапланады. Операциялық хызметтен турақлы хәм унамлы пул ағымларының бар екенлиги кәрхананың өз миннетлемелерин өз ўақтында орынлаўды тәмийинлейди. Пул ағымларын надурьс режелестириў болса ликвидлилик кризисине алып келиўи мүмкин.

Сондай-ақ, кәрежетлер дәрежеси хәм оларды басқарыў сиясаты да финанслық турақлылыққа сезилерли тәсир көрсетеди. Өндирис кәрежетлериниң жоқарылығы өнимниң өзине түсер баҳасын арттырады, пайданы азайтады хәм рентабелликти төменлетеди. Нәтийжели кәрежетлер сиясаты болса финанслық нәтийжелерди жақсылаўға хызмет етеди.

Ишки факторлар қурамына дебитор хәм кредитор қарыздарлықты басқарыў да киреди. Дебитор қарыздарлықтың артықша өсиўи айланба қаржылардың музлап қалыўына себеп болады, кредитор қарыздарлықтың нормадан артып кетиўи болса төлем интизамының бузылыўына алып келеди. Сол себепли бул қарыздарлық түрлериниң тең салмақлылықта сақланыўы финанслық турақлылық ушын әҳмийетли шәрт есапланады.

Сыртқы факторлар кәрхана хызметине тиккелей емес тәсир көрсетип, оның финанслық турақлылығын қәлиплестириўши улыўма экономикалық орталықты белгилейди. Сыртқы факторлар ишинде, ең дәслеп, макроэкономикалық турақлылық, экономикалық өсиў тенденциялары хәм инфляция дәрежеси үлкен әҳмийетке ийе. Жоқары инфляция шәраятында пул қаржыларының қәдирсизлениўи, процент ставкаларының өсиўи кәрханалардың финанслық турақлылығына унамсыз тәсир көрсетеди.

Пул-кредит сиясаты хәм процент ставкалары дәрежеси де сыртқы факторлар сыпатында әҳмийетли есапланады. Процент ставкалары жоқары болған шәраятта кредит ресурслары қымбатласады, кәрханалардың сыртқы қаржыландырыў имкәниятлары шекленеди. Керисинше, пул-кредит сиясаты жумсартылған шәраятта кәрханалар кредитлерден кеңнен пайдаланыў имкәниятина ийе болады, бул болса финанслық турақлылықты қоллап-қуўатлайды.

Сыртқы факторлар қатарына салық сиясаты хәм ҳуқиқий орталық та киреди. Салық жүгиниң жоқарылығы кәрхананың сап пайдасын азайтады, инвестициялық жумысты шеклейди. Турақлы хәм болжанатуғын ҳуқиқий орталық болса кәрханалардың узақ мүддетли финанслық режелестириўин әпиўайыластырады.

Сондай-ақ, валюта сиясаты хәм сыртқы экономикалық конъюнктура да кәрханалардың финанслық турақлылығына тәсир етиўши әҳмийетли сыртқы факторлар есапланады. Валюта курсының кескин өзгериўи импорт хәм экспорт пенен шуғылланыўшы кәрханалар ушын қосымша қәўип-қәтерлер пайда етеди. Шийки зат хәм таяр өнимлердиң баҳаларының дүнья базарында өзгериўи болса кәрханалардың дәрамаатларының турақлылығына тәсир етеди.

Жуўмақлап айтқанда, кәрхананың финанслық турақлылығы ишки басқарыу нәтийжелилиги хәм сыртқы экономикалық орталық факторларының өз ара тәсири нәтийжесинде қәлиплеседи. Ишки факторларды нәтийжели басқарыу арқалы сыртқы факторлардың унамсыз тәсирин белгили дәрежеде жумсартыу мүмкин. Сол себепли финанслық турақлылықты тәмийинлеу комплексли қатнасты, соның ишинде, пул-кредит инструментлеринен нәтийжели пайдаланыуды талап етеди.

Кәрханалардың финанслық турақлылығын тәмийинлеуде пул-кредит инструментлери әхмийетли экономикалық қурал сыпатында көринеди. Пул-кредит инструментлери арқалы экономикада кредит ресурсларының бар болыуы, қуны хәм бағдары қәлиплестириледі. Мәселен, процент ставкалары дәрежеси кәрханалар ушын қарыз қаржыларының қымбат яки арзан екенлигин белгилеп береді. Процент ставкалары пәсейген шәраятта кәрханалар банк кредитлеринен актив пайдаланып, айланыс қаржылары жетиспеушилигин сапластырады, инвестиция жойбарларын қаржыландырады хәм өз финанслық турақлылығын беккемлейди.

Банк кредитлери кәрханалардың финанслық турақлылығын тәмийинлеуде тийкарғы сыртқы қаржыландырыу дереклеринен бири есапланады. Олар өндирис процесиниң үзликсизлигин сақлау, резервлерди толықтырыу, тийкарғы қуралларды жаңалау хәм инвестициялық жумысты кеңейтиуге хызмет етеди. Соның менен бирге, кредит ресурсларынан артықша хәм нәтийжесиз пайдаланыу финанслық қәуип-қәтерлерди арттырыуы, қарыз жүгиниң артыуы арқалы финанслық турақлылыққа унамсыз тәсир көрсетиуі мүмкин.

Сол себепли, пул-кредит инструментлеринен ақылға мууапық пайдаланыу кәрханалар ушын стратегиялық әхмийетке ийе.

Пул-кредит сиясатының және бир әхмийетли тәрепи - банк системасы ликвидлигин тәмийинлеу арқалы кәрханалардың финанслық жағдайына тәсир көрсетиу. Орайлық банк тәрепинен әмелге асырылатуғын ашық базар операциялары, мәжбүрий резерв нормалары хәм қайта финансластырыу механизмлери коммерциялық банклердиң ресурс базасын қәлиплестиреди. Бул болса кәрханалардың кредитлеу имкәниятларын кеңейтиу яки шеклеу арқалы олардың финанслық турақлылығына тәсир етеди.

Солай етип, кәрхананың финанслық турақлылығы тек ғана оның ишки басқарыу нәтийжелилигине ғана емес, ал пул-кредит сиясаты хәм онда қолланылатуғын инструментлерге де тиккелей байланысly. Пул-кредит инструментлериниң турақлы хәм прогнозланатуғын тәризде қолланылуы кәрханалардың финанслық режелестириу имкәниятларын кеңейтеди, қәуип-қәтерлерди азайтады хәм узақ мүддетли турақлы рауажланыу ушын беккем экономикалық тийкар жаратады.

Пайдаланылған әдебиетлар:

1. Brealey R., Myers S., Allen F. *Principles of Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2020.

2. Ross S., Westerfield R., Jordan B. *Fundamentals of Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2021.
3. Brigham E., Houston J. *Fundamentals of Financial Management*. — Cengage, 2020.
4. Brealey R., Myers S., Allen F. *Principles of Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2021.
5. Ross S., Westerfield R., Jordan B. *Corporate Finance*. — McGraw-Hill, 2020.